

Володимир Дятлов

ГЕТЬМАН МАЗЕПА І ПОДІЇ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (1708 – 1709) НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ВІННЕРІШЕС ДІАРІУМ»

На основі перекладів повідомлень газети «Віннерішес діаріум» за 1708 – 1709 роки висвітлено події Північної війни, що відбувалися в Україні. Центральне місце в оприлюднених документах, коментарях та аналітичних матеріалах до них посідає постать гетьмана Івана Мазепи. Публікація документів дає можливість збагатити джерельну базу для дослідження подій та процесів, що відбувалися в Україні на початку XVIII століття.

«Віннерішес діаріум» належить до найстаріших європейських газет, які мали давати щоденну хроніку подій. Заснована у 1703 році, вона швидко набула популярності і стала одним із потужних для того часу засобів масової інформації. Перша найрозлогіша рубрика газети висвітлювала життя австрійського двору, імператора та його оточення, оприлюднювала найважливіші державні документи. Щодня давалися подробиці прийомів, участь високих осіб у церковних та інших офіційних церемоніях, повідомлення про народження, весілля, діяльність та смерть високих осіб. Така інформація мала на меті підтримувати високий авторитет австрійської корони як всередині країни, так і серед інших держав.

Водночас «Віннерішес діаріум» особливу увагу приділяла висвітленню подій за межами країни. До того ж заснування газети співпало з двома масштабними подіями на європейському континенті – Північною війною (1701 – 1721) та війною за іспанську спадщину (1701 – 1714). Обидва військові конфлікти мали вирішальне значення у формуванні системи міжнародних відносин.

В обох війнах Австрія мала свої політичні інтереси і в різний спосіб брала в них участь. Приводом для війни за іспанську спадщину стала боротьба за іспанську корону, яка розпочалася після смерті Карла II Габсбурга Іспанського, який не залишив після себе прямого нащадка. Претензії Людовіка XIV після того, як його онук посів іспанський трон, на об'єднання Іспанії та Франції викликали протидію з боку європейських держав. Австрія виступає одним із найактивніших учасників великого альянсу (Великобританія, Нідерланди, Пруссія, Португалія) проти Франції. Вся територія Європи від Вісли до Атлантичного океану перетворилася на арену військових битв.

Інтереси Австрії та династії Габсбургів у двох війнах були обумовлені їхнім суперництвом з давнім і головним ворогом – Францією та Бурбонами за лідерство на європейському континенті. Франція, у свою чергу, намагалася використати дві важливі «больові точки» Габсбургів – повстання Ракоці, яке розгорнулось у національно-визвольну війну угорців проти австрійського панування, та «антиавстрійську партію» в Польщі. Відтак, зарубіжна хроніка «Віннерішес діаріум» формувалася відповідно до потреб та інтересів австрійського двору. Рубрики газети були досить стандартними й містили інформацію, що надходила із Франції, Нідерландів, Іспанії,

© Дятлов Володимир Олександрович – доктор історичних наук, професор, перший проректор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка.

Португалії, Англії, Пруссії та інших країні. Повідомлення із Швеції та країн Східної Європи, що брали участь у Північній війни, газета отримувала головним чином через свої кореспондентські пункти із Польщі. Відповідно такі матеріали публікувалися під рубрикою «Із Польщі» з вказівкою на дату. В окремих випадках, якщо відбувалися певні дії при дворі, прийомі високих чиновників або перемовини, повідомлення про них подавались у першій частині газети, де розміщувалась інформація про життя австрійського двору.

Цінність матеріалів «Віннерішес діаріуму» полягала насамперед у тому, що газета намагалася давати системну і регулярну інформацію на всьому європейському континенті. Такий же підхід вона зберігає у висвітленні подій Північної війни, що дає можливість простежити весь театр військових дій й осягнути події в Україні в загальноєвропейському контексті. Газета мала свою розгалужену мережу джерел інформації – офіційні донесення, повідомлення офіцерів учасників бойових дій, полонених і перебіжчиків. Як правило, газета посилювалась на джерело інформації, вказувала на рівень її достовірності. Кореспонденти не оминали увагою чуток, що мали сенсаційне значення, які потім знаходили своє підтвердження або спростування в наступних номерах. Не виключно, що окремі чутки або недостовірні відомості передавались до газети з певною метою. Так, газета двічі оприлюднювала «сенсаційне» повідомлення про те, що наче б то гетьмана Мазепу московіти взяли в полон під Романами і тримають його у «залізних кайданах». Цілком, імовірно, що таку інформацію розповсюджували представники московського табору.

«Віннерішес діаріум» уважно стежила за суперництвом та військовими діями двох держав – Швеції та Московії. Саксонський курфюрст і польський король Август II опирався на підтримку Росії, а його суперник Станіслав Лещинський, коронований у 1705 році, потребував шведського захисту. У такому розкладі політичних сил на європейському континенті, суперництві Австрії та Франції, Швеції та Росії, між Августом II і Станіславом Лещинським Україні випала роль «золотої акції». Від її позиції у такому протистоянні значною мірою залежали результати Північної війни, що посилювало увагу віденської газети до постаті гетьмана Мазепи та українського козацтва в цілому. Слід підкреслити той факт, що в матеріалах преси і в офіційних документах європейських країн Україна визначалась і розглядалась як окрема держава і вважалась до походу Карла XII союзником Московії.

Особливу зацікавленість газети, а відтак і австрійського двору, викликало питання, хто вийде переможцем у протистоянні між шведами і Московією, оскільки від цього залежав пошук нових союзників для протистояння Франції. Найсенсаційнішим для австрійської преси стало рішення Карла XII піти не на Москву через Мінськ та Смоленськ, а в Україну. За таких умов Гетьманщина на чолі з гетьманом мали відіграти ключове значення у військовій та політичній ситуації, що складалася у Європі. Після переходу Мазепи на бік Карла XII доля політичного союзу України і Швеції залишається центральною як в офіційних документах того часу, так і на сторінках преси. Навіть після того, як було встановлено, що частина козацького оточення Мазепи пристала до царя, поведінка козацтва, його коливання мали особливе значення для результатів війни.

Перехід гетьмана Мазепи на бік Швеції змінив розстановку сил і послабив позиції московської держави, яку Відень також намагався використати в якості свого союзника. Т. Мацьків цілком справедливо звернув увагу на зміну в ставленні «Віннерішес діаріуму» до Мазепи після того, як той прийняв союз зі Швецією, що знайшло своє відображення у титулах та зверненнях до гетьмана¹. Газета намагалась давати інформацію без коментарів й у такий спосіб демонструвати свою об'єктивність, однак важливо при цьому враховувати тональність і підбір повідомлень, які в цілому відображали інтереси віденського двору.

Пропоновані переклади охоплюють матеріали газети, які висвітлюють події Північної війни на теренах України, починаючи з жовтня 1708 року.

Переклад зроблено за виданням: Wienerisches Diarium, 1708 – 1709, № 549 – 598.

«Віннерішес діаріум» (1708 – 1709).

Віденський щоденник, № 549, 3 – 6 листопада 1708 року.

З Польщі 28 жовтня. Король Станіслав² забажав, щоб литовська армія була під Оршею. З Вільди повідомили, що король шведів розпорядився повернути похід від московських кордонів до України.

Віденський щоденник, № 550, 7 листопада 1708 року.

З Польщі 1 листопада. Шведський король при наближенні до кордонів України знаходить спротив, однак, незважаючи на це, він продовжує похід, до того ж хоче уникнути чуми, сподівається, що вона може наступити з холодами.

Віденський щоденник, № 551, 10 – 13 листопада 1708 року.

З Польщі 4 листопада. На річці Вільда отримали нові відомості, туди прибуло багато шведських офіцерів, які розповіли, що відбулася битва між московітами і генералом Левенгауптом³, що тривала два дні. Сталося це, коли вони [шведи] з 12000 чоловік піхоти і 3000 коней, а також з 7000 возів уже знаходилися в місцевості в 9 милях від Могильова і 2-х від Пропойська. Саме там 24000 московітів під командуванням Його Царської Величності напали на них і після сильного опору отримали перемогу. Відтак, до 10000 шведів, більшість піхота, було вбито на місці, решту разом з кіньми було вбито під час утечі, захоплено вози, 2000 голів худоби, завойована вся амуніція.

Віденський щоденник, № 552, 14 – 16 листопада 1708 року.

З Польщі 8 листопада. Повністю підтвердилась [інформація] про нещодавню битву. З приводу цього до різних дворів направлені кур'єри. В той же час король Станіслав пішов до Ельбінгена, а далі до Тюкоцина, де знаходяться 10 000 чоловік, зібрані із валахів, шведів і французів; французький посланець звідти відправився до Данцига, а шведський – до Кенігсберга.

Віденський щоденник, № 553, 17 – 20 листопада 1708 року.

З Польщі 12 листопада. Армія Корони у відповідь на отримане від московітського генерал-ад'ютанта повідомлення про безперечну перемогу над шведським генералом Левенгауптом висловила державну подяку. Король Станіслав, дружина якого зараз не зовсім здорова, вимушений швидкими темпами продовжити похід до Тюкоцина, У всіх місцевостях, охоплених чумою, ніякого руху; шведи, яких вона також хвилює, відступили. [Ведуться] розмови про те, що далі передбачається похід до Литви.

Віденський щоденник, № 554, 21 – 23 листопада 1708 року.

З Польщі 5 листопада. Вдалося отримати листи із Вільди, Мітави і Риги, в яких різні шведські офіцери дають відомості з підтвердженнями їхніх нещодавніх великих утрат. Вони засмучені з приводу того, що генерали Левенгаупт і Штакельберг⁴ отримали тяжкі поранення, а також з приводу смерті полковників Заккена і Врангеля та підполковників Шталя, Левенгаупта, Игслнера і Розе.

Віденський щоденник, № 555, 24 – 28 листопада 1708 року.

З Польщі 28 листопада. В окремих місцях почалася чума, яка розповсюджується далі. Люблін уже закритий і бояться, що вона піде далі на Ярослав. Надійшли повідомлення із вищезгаданого Любліна з підтвердженням того, що 60 польських загонів вийшли назустріч литовському гетьману Добринському для того, щоб закрити йому дорогу на Лемберг, точно так як Мазепа позбавив короля Станіслава необхідності походу на Росію. Також російська пошта підтвердила ще раз про нещодавню битву московітів і шведів. У московітському таборі знаходиться багато перебіжчиків із шведів, які перейшли на бік Його Царської Величності, із яких утворено окремий полк. Згадані перебіжчики запевнили, що шведська армія втратила багато людей і коней у великому поході, а також підірвана нестачею продовольства; внаслідок цього шведські полки понесли значні втрати, так що жоден полк не має і половини свого складу. Нещодавня поразка шведів їх дуже засмутила, бояться, що це обернеться далі для них поганими наслідками.

Віденський щоденник, № 556, 28 – 30 листопада 1708 року.

З Польщі 20 листопада. Надійшли відомості із московітської армії про те, що

король шведів після недавньої поразки Левенгаупта захотів повернути з 4 полками в Україну. Він хотів би відійти від московитів, що перебувають там, і спочатку відновити втрати згаданих чотирьох полків, однак ті знову з усією армією їх переслідували. Козацький гетьман Мазепа з 20000 чоловік поспішив йому назустріч для того, щоб перейти на його бік, і разом довше протриматися, поки Шереметьєв⁵ з піхотою і генерал Гольц⁶ з кіннотою не догнали їх і не нанесли спільний удар проти шведської армії.

Віденський щоденник, № 557, 1 – 4 грудня 1708 року.

Його Царська Величність прислав з листами до високоповажного міністра, що перебуває зараз тут, пана барона фон Урбіга, уповноваженого ад'ютанта; той одразу доставив відомості про часто згадану нещодавню битву між московитами і шведами. Поряд з цим додаємо, що об'єднана армія Корони нещодавно нанесла удар палатину Київському і генералу Шмігельському і отримала над ними перемогу. З відповідей на низку листів із Конігполе можна побачити підписи від 22 листопада.

Віденський щоденник, № 558, 5 – 7 грудня 1708 року.

З Польщі 28 листопада. Нещодавні поразки [палатина] Київського і Шмігельського, у яких багато людей було порубано і залишилося на полі битви, а також Левенгауптська з кожним днем все сильніше перебільшуються. Так що тепер шведські втрати налічують 14000 чоловік. З обозами шведська армія тепер не сильніше, ніж 24000 чоловік всього. Московіти після отриманої перемоги відтепер стали дуже зухвалими, начебто їхні 50 важать проти ста ворогів. Унаслідок цього Його Царська Величність завоював велику любов; серед іншого, коли один шведський офіцер разом з іншими опинився в полоні, він після проведеного допиту таємно пробрався через Москву, а потім знову в битві попав у полон, то вищезгадана Царська Величність сам проводив допит московітських офіцерів, а згаданого офіцера поставили на коліно з піднятими руками перед Царською Величністю.

Віденський щоденник, № 559, 8 – 11 грудня 1708 року.

З Польщі 1 грудня. Король шведів остаточно наважився перебувати в Україні. В той же час прибули полк смоленського дворянства і московитів до Силова для того, щоб там стати на зимові квартири із задумом розташуватися вздовж річки Березіна.

Віденський щоденник, № 560, 12 – 14 грудня 1708 року.

З Польщі 4 грудня. Польський каштелян⁷ Києва пан Шмігельський щасливо повернувся із свого тривалого полону від шведів і прибув до Ройшлемберга⁸, там також знаходиться дружина гетьмана Корони в очікуванні свого чоловіка, який уже готує зимові квартири для армії Корони. Після Литви туди має прибути король Станіслав. З Чісова надійшли відомості про те, що після бурі 30 сіл на Вислі сильно пошкоджені.

Віденський щоденник, № 561, 15 – 18 грудня 1708 року.

З Польщі 8 грудня. Коронний гетьман Сенявський⁹ передав листа з таким змістом: король шведів в Україні оточений московитами, так що йому доводиться просуватися з великими зусиллями. До того ж московіти на шляху на 10 миль навколо вирубували ліси, а також забрали всі запаси, так що шведам не вистачає продовольства і тому вони змушені самі поповнювати нестачу.

Віденський щоденник, № 562, 19 – 21 грудня 1708 року.

З Польщі 12 грудня. Воевода Київський і генерал Шмігельський зі своїми залишками під Вишоградом перейшли через Віслу, однак Рибинський тримається зараз платинату Ленцишена. Король Станіслав підійшов до Бяла, а звідти чекає із Пруссії прибуття трьох польських загонів і трьох шведських полків. Із України стало відомо, що там ще перебуває король шведів; у тій місцевості перебуває до 60000 московитів.

Віденський щоденник, № 563, 22 – 25 грудня 1708 року.

З Польщі 15 грудня. Король зі своєю армією намагається закріпитися між Стародубом і Черніговом, і про нові битви нічого поки що не чути. Однак достеменно відомо, що гетьман Мазепа зі своїм доволі численним військом захотів перейти на бік шведів. Коли ж він перед цим заявив про ці наміри, більшість козацьких полків повернулися до Його Царської Величності, так що згаданий вище Мазепа зміг пристати до шведів з військом, яке налічувало ледь тисячу чоловік, на які також не можна було покладатися¹⁰. Після цього козаки влаштували нові вибори й обрали

своїм військовим начальником Скоропадського. Стало відомо, що шведські полки, що прийшли із Померанії через Пруссію разом з королем Станіславом, одразу мають направитися в Україну. Король Швеції всюди настільки оточений московітами, що йому майже не можливо провести свою армію без значних утрат. Московіти по ходу знищують усі ліси й усі проходи на 10 миль навколо шляху; таким чином армія не може пройти, оскільки відрізаний підвіз харчів і провіанту.

Віденський щоденник, № 564, 26 – 28 грудня 1708.

З Польщі 20 грудня. Підтвердився перехід Мазепи до короля Швеції; сталося це за таких обставин: як тільки він зі своїм військом переправився через річку Десна, одразу прийняв бойовий порядок і пішов до шведської армії. При наближенні Мазепа переконував своїх офіцерів перейти [з ним], однак ті не виявили бажання і повернулися зі своїми полками до московітської армії¹¹. Так що Мазепа прийшов до шведського табору приблизно з тисячею чоловік і трьома офіцерами, яких силоміць забрав з собою. На третій [день] по тому князь Меншиков штурмом завоював Батурин, де перебувало 6000 чоловік Мазепи, і всіх скопом знищив. Як тільки Його Царська Величність отримав підкріплення 20000 свіжих сил із Москви, він розпочав нападати на ворога. Між іншим, Мазепа – чоловік 70 років, невеликий статурою, але великий своєю освіченістю; при цьому настільки слабкий, що він не може ні скакати на коні, ні ходити пішки, а більшою мірою його змушені переносити. Його Царська Величність за рік до цього стратив двох поважних козаків, які утворили таємну опозицію. Воля до цього була занадто твердою. Однак із часом дізналися, що ті змушені були вмерти як донощики, які писали правду.

Віденський щоденник, № 565, 29 грудня – 1 січня 1708.

З Польщі 24 грудня. Московіти і шведи зараз зупинилися і перебувають у своїх таборах. Між тим князь і воєвода Руський зі своєю кіннотою атакував Рибинського, який з 70 загонами розташувався в кількох милях від Ченхстова.

Віденський щоденник, № 566, 2 – 4 січня 1709.

З Польщі від 26 грудня. У Лемберзі під відкритий бій барабанів закликали кожного ополченця вступити до своєї роти. Надійшло повідомлення, що шведи, які знаходяться при королі Станіславі, вже переправилися через річку Буг, а 400 чоловік Лісовського пройшли 6 кілометрів від Любліна. Від Його Царської Величності прибув кур'єр до Німецького двору і доставив [відомості], що король шведів зі своєю армією рушив до Батурина, і коли шведи захотіли переправитися через невелику річку, їх рішуче атакували московіти і вбили понад 1700 шведів, а також 700 взяли в полон. Шведи везуть із собою 700 хворих, яких вони намагаються вивезти до небезпечних місць. Місто Батурин, колишнє місце проживання Мазепи, сплюндровано і зруйновано московітами. Всюди перед цим оголосили вирок з прокляттям Мазепи. У центрі міста на площі побудували сцену і поставили опудало, яке зображало персону Мазепи, потім князь Меншиков у супроводі поважних московітів розірвав орден Св. Андрія, а опудало кинув [на землю], після цього кат наніс удар у шию, зняв шаблю з боку і зробив нею кілька ударів в обличчя, а потім спалив все це у центрі площі.

Віденський щоденник, № 567, 5 – 8 січня 1709.

З Польщі від 29 грудня. Французький посланець відбув від коронного гетьмана для того, щоб обговорити разом його пропозиції зі стороною короля Станіслава. Натомість досягти цього досить важко. Деякий час до цього поляки деякі пункти виконали, далі вони потребують широкого обговорення. Разом з тим шляхта і прості люди у Великій Польщі дуже невдоволені, відмовляються сплачувати податок або поставляти провіант при осаді Познані. Набагато загрозливішим є запобігати до зовнішніх засобів для того, щоб позбавитися від такого ярма. Від короля шведів стало відомо, що той має спробу знову назад перейти через Дніпро. Бажання повернути в Литву з тим, щоб там, а також у Польщі дати [армії] відпочити цієї зими і забезпечити поповнення її свіжими силами.

Віденський щоденник, № 568, 9 – 11 січня 1709.

З Польщі від 1 січня. Король Станіслав прийняв французького посланця Бонака¹²; головнокомандувач Корони несподівано відбув із Вишнева до Бяла; люди

Рибинського розташувалися від річки Вісла до Сандомирського для того, щоб спостерігати переправу через Віслу. З Рейшлемберга стало відомо, що згаданий головний командувач Корони отримав від московського резидента особливо важливе повідомлення з підтвердженням того, що армія Його Царської Величності в 20000 чоловік кінноти виступила з Москви і поповнила згадану армію; крім того, біля Сосни знаходиться ще 10000 московитів з наказом нанести удар по армії Корони. Не менш важливими є те, що козаки після того, як вони перебували у Глухові з їхнім гетьманом Скоропадським, який став обраним замість Мазепи (решта з них ще досі сильно переслідується московітами), знаходяться в поході.

Віденський щоденник, № 569, 11 – 14 січня 1709.

Із Польщі від 5 січня. Литовська армія розділилась на три частини, з котрих: перша відправились на Волинь, друга – на Полісся, а третя частина через сувору зиму відійшла в район Гродно. Король Станіслав повинен зустрітися зі шведськими полками на кордонах Люблінського воєводства, а король шведів перебуває в Шептаках¹³ на річці Десна.

Віденський щоденник, № 570, 16 – 18 січня 1709.

Із Польщі від 9 січня. У Лемберзі зібралися різні польські магнати для того, щоб провести раду з деяких питань. Із України надійшли достовірні відомості про те, що князь Меншиков після того, як він завершив своє опанування Батурином (там серед усього іншого коменданту відрубали голову, а живих [мешканців] залишилося лише чверть) зі своєю армією вирушив до його Царської Величності для того, щоб стримати шведів, які мають знаходитися в 10 милях від Києва. Генерал Ренн¹⁴ з 3 полками піхоти вже встиг отримати повну поразку. Також полковник Мінор шведсько-валашського загону з 80 кіньми сильно побитий, більшість з них убито, а серед іншого полонено 3 шведських підполковників.

Віденський щоденник, № 571, 19 – 22 січня 1709.

З Польщі від 12 січня. Староста Накільський, який стратив деяких польських панів, потрапив у полон у Познані. Через Ліссу пройшло велика партія квартирантів на Мозир. Пан генерал Рибинський знаходиться в 14 милях від Каліша і бажає стати на квартири там і в Познанському воєводстві.

Віденський щоденник, № 572, 23 – 25 січня 1709.

З Польщі від 16 січня. Полковник Репловський, підпорядкований полковнику Рибинському, втратив із-за необачності кілька загонів, залишених київським воєводою під Пултовськом... Із шведської армії стало відомо, що вона продовжує марш далі, в напрямку Києва для того, щоб там знову переправитися через Дніпро і повернути до Польщі.

Віденський щоденник, № 573, 26 – 29 січня 1709.

З Польщі від 19 січня. Руська пошта генерала Ренна підтвердила про нанесення шкоди трьом шведським полкам. Також Рибинський здійснив напад проти литовських загонів з проведенням осади, так що Рибинський ще довго переслідував решту, поки ті разом зі шведами не заплатили військового збору. Внаслідок цього литовський Великий канцлер князь Радзівіл змушений був поставити із своїх маєтностей 200000 кінноти. З Варшави надійшли відомості, що внаслідок сильного холодів розпочалася чума і вже нещодавно, тиждень тому, на ринку налічувалось 5000 чоловік. Із Лемберга надійшли відомості, що король шведів укріпився серед багатьох боліт під Ромнами і добре там окопався; там же в 6 милях від згаданих Ромнів знаходиться Його Царська Величність і звідти потім хотів би пробитися на Гадяч, де має перебувати 5 шведських полків. Французький посланник шукає всілякими засобами зустрічі з головним командувачем Корони з тим, щоб схилити до іншої партії, лише польська сторона, більше ніж інші, покладається на короля Франції. Такі настрої розповсюджені, однак є не зовсім сильними. Деякі шведські перебіжчики передавали, що Мазепа не настільки вдоволений, як це думається, знаходитися у шведському таборі, оскільки свої обіцянки він не може повністю виконати.

Віденський щоденник, № 574, 30 січня – 1 лютого 1709.

З Польщі від 29 січня. Коронний гетьман пішов з Лемберга на Ярослав і там з конфедеративними маршалами та іншими магнатами вирушив на Тарнов. При завершенні [походу] армія Корони розділилась, так що німецькі полки стоять від Милиці до Ржешова, а польські мають стояти до Лежайська. Також коронний гетьман відправив загін, який мав забезпечити станіславський прорив, коли той, після допиту полонених, має піти мимо Замку і увійти до Волині. Тим не менше кур'єр, відправлений від гетьмана Корони, прибув до московітського генерала Іффланда¹⁵ для того, щоб порадити, який він має вибрати шлях для своїх загонів; вони вже прибули під Поломно, який знаходиться між Лембергом і на півшляху до України, і послані від Його Царської Величності для укріплення армії Корони.

Віденський щоденник, № 575, 2 – 4 лютого 1709.

З Польщі від 26 січня. У прикордонних містах розпочалася епідемія чуми і ці міста змушені чекати повного одужання. З Лісси стало відомо, генерал Рибинський знаходиться в Клячові і вимагає 400 кусків полотна разом з 2000 фланелі. Познань у небезпеці оточення. Зазвичай дійшов сигнал, що все-таки між московітами і шведами має відбутися зустріч. Достовірним є те, що шведська армія дуже потерпає від холоду і мала бажання піти після цього на Київ. Натомість московіти перешкоджають цьому всілякими способами. Конфедеративна польська армія, яка певний час проводила переговори з французьким посланцем Бонаком, стала дещо неспокійною із-за того, що знову буде все приведено до миру. Натомість французи не досягли своєї мети, і відповідь командувача не прийнята повністю з боку Станіслава.

Віденський щоденник, № 576, 6 – 8 лютого 1709.

З Польщі від 29 січня. Звістка про одну зустріч не підтвердилася, однак стало відомо, що московітський генерал Ренн трьома полками розбив значну групу, а Його Царська Величність виступив маршем і напав на п'ять шведських полків, які знаходились у різних місцевостях; також переконалися, що Мазепа перебуває в шведському таборі як полонений; після того тамтешнього переходу запорозькі козаки чисельністю 7000 чоловік разом з полковником Миропольського легіону також вступили в сутичку з Його Царською Величністю. Із України стали частіше курсувати кур'єри для того, щоб донести достовірні відомості гетьману Корони.

Віденський щоденник, № 577, 9–10 лютого 1709.

З Польщі від 1 лютого. Стали говорити, начебто Його Царська Величність захопив біля Ромнів у полон колишнього козацького гетьмана Мазепу в Україні і тягає його з собою у залізних кайданах. Король Швеції повинен підійти до Гадяча. Натомість король Станіслав знаходиться в Домаре Цевілезец; навколо Бихова, Могильова і Орші повно московітів.

Віденський щоденник, № 578, 13–15 лютого 1709.

Офіцер від Його Високої Князівської Достойності принца Гессена Дармштатського¹⁶, Його Царської Величності генерала прибув сюди із Москви; від нього отримано достовірні відомості про те, що вищезгаданий принц від рани в руку відійшов у кращий світ після того, як 8 жовтня 1708 року під містечком Лесная відбулася кривава битва, у двох милях від Пропойська, між Його Царською Величністю і шведським генералом Левенгауптом, в якій перший здобув перемогу.

Четвер 14 лютого. Невдовзі перед цим Його Імператорська Величність відправив міністра, приставлено до двох Корон, шведів і поляків, пана Людвіга графа Цінцендорфа і проч. до Бреслау зустрітися зі шведським послом паном бароном фон Штраленхаймом, що перебуває там, для того, щоб за допомогою притаманного йому державного розуму і досвідченості ще раз правильно вирішити гострі й важливі релігійні справи і прибрати зі шляху накопичені перешкоди.

З Польщі від 4 лютого. Французький посланець відправився до коронного гетьмана Ярослава з тим, щоб спробувати досягти згоди між королем Станіславом і згаданим коронним гетьманом або принаймні переговорити з ними, щоб він міг знову повернутися до Лемберга. У той же час король Станіслав (загони якого стали на зимові квартири) також змушений перебувати там. Була надія, що потім або

зараз вдасться досягти остаточного улагодження [позицій]. Особливо важливо те, що багато чого вдалося узгодити з попередніх пунктів. Між тим у Новоградку ще продовжується трибунал, який може допомогти винести найтяжчий смертний вирок Великому Прискарбію графу Сапізі.

Віденський щоденник, № 579, 16–19 лютого 1709.

З Польщі від 8 лютого. У листі із Вільди від 28 січня підтверджується, що згаданий колишній козацький гетьман Мазепа міг бути взятий у полон московітами. Листами із Риги [підтверджено]: там всюди перестали закликати до битви; про це дізналися від шведського фендрика¹⁷, якого московіти взяли в полон.

Віденський щоденник, № 580, 20 – 22 лютого 1709.

З Польщі від 12 лютого. Московітський генерал Голларт узяв штурмом місто Ромни, весь тамтешній шведський гарнізон знищив¹⁸, штаб і обоз, а також багато іншого захопив і зайняв з військами всю цю місцевість. Настільки багато було захоплено, що король шведів повністю відрізаний від об'єднаної армії Корони на чолі з генералом Крассау. Підтверджено, що той змушений залишитися у Польщі і ніяк не може пробитися до свого короля. Від Домасвика відомо, що у завойованій місцевості понад 600 чоловік померли від морозу і голоду і, крім того, втричі більше знаходиться тих, які змушені лежати хворими. Великі холоди заважають тому, що армії не можуть більше стояти в полі.

Віденський щоденник, № 581, 23 – 26 лютого 1709.

З Польщі від 15 лютого. Головний командувач Корони прийняв посланця нового козацького гетьмана з тим, щоб тому висловити завірення у дружньому ставленні. Прибув кур'єр, який доставив відомості про те, що загін у 10000 чоловік для допомоги під командування генерала Іфланда пройшов маршем Полонію і перебуває неподалік від Лемберга. Серед іншого головний командувач Корони дав наказ армії Корони без затримки прибути до Ярослава і нанести удар по московітським загонам.

Віденський щоденник, № 582, 27 лютого – 1 березня 1709.

З Польщі від 20 лютого. Полковник армії Корони Грабовицький зі своєю командою рушив через Гіцишов; після цього полковник Цуліх, який мав полоненого француза під Фрауштадтом, підняв полк, що знаходився у селі Тарло біля Лемартова, і зухвало напав на нього, багато там було вбито, а решта кинулась рятуватися втечею. Крім того, згаданий полковник Цуліх, під час, коли пробивався, попав у полон, поряд з цим з речами захоплено 150 коней. Король Станіслав у супроводі принца Костянтина рушив із Сімієна до Свіршова; шведський генерал Крассау стоїть біля Гусцова, у 3 милях від Хелма. Із московітської армії стало відомо, що коли полковник Галаган відправився зі шведського табору з кількома сотнями валахів і козаків, проти них було направлено загін шведів у 300 чоловік, так що більшість із них було загублено по дорозі і лише 24 офіцери і 67 рядових змогли перейти до Його Царської Величності. Між тим московітський майор, коли він зі 150 кіньми відправився на розвідку, то дійсно був оточений шведами і взятий у полон.

Віденський щоденник, № 583, 2 – 5 березня 1709.

З Польщі від 24 лютого. Коронний гетьман 16 [лютого] зустрів у Тарново спеціального посланця від московітської армії, що стоїть під Сумами, який 20 січня відбудув звідти з повідомленням про те, що Його Королівська Величність шведів після того, як у місті Веприк московітська осада не давала спокою шведському люду у їхніх квартирах, генералу Реншильду¹⁹ наказав напасти на них з сильною командою, однак він залишив це без уваги, тричі атакував їх з тилу, у цій місцевості московіти кожний раз захищалися з надзвичайною хоробрістю і відбилися, так що було вбито 1700 шведів на місці і до 2000 поранено; серед останніх генерал Реншильд через напад одного гренадера отримав поранення в руку, а генерал Штакельберг отримав смертельну рану. Полковники Фріче і Шперлінг залишились мертвими [на полі битви]. Після цього комендант побачив, що він не в змозі довго з такими силами протистояти осаді, добився почесного договору, передав згадане місто Веприк з тим, щоб врятуватися від осади. Оскільки вони самі знаходилися у великій небезпеці, то повністю потерпіли поразку. Із розповідей багатьох перебіжчиків стало відомо, що Його Королівська

Величність шведів відважився також на четвертий штурм. Комендант між тим не мав добрих намірів. Із Тарново надійшли відомості, що полковник Белдовський захопив у полон шведського комісара Магнуса Любліна разом з командою валахів, 30 шведських повністю екіпірованих драгунів, одного ротмістра і прапорщика і всіх 15 лютого привів до Тарнова.

Віденський щоденник, № 584, 6 – 8 березня 1709.

З Польщі від 27 лютого. Французький полковник Бонафус разом зі старшим лейтенантом прибули з Верхньої Угорщини до Тарн. Той повідомив, що поважні французи, які тривалий час були при Ракоці²⁰, нещодавно його залишили; перебування їхнє тут зараз завдає шкоди заколотникам; щойно прибув французький посланець Бонак із Лемберга до Мохната для того, щоб провести переговори з Ракоці. Із Лісси повідомили, що генерал Рибинський внаслідок вдалої компанії неподалік від Познані вбив 60 шведів разом з лейтенантом, інших 80 кіннотників разом з двома старшими лейтенантами, двома ротмістрами і двома фендриками, підлеглих станіславського полковника Скоржевського з полку Віндерзее, взяв у полон. Тим не менше команда валахів із познанського передмістя перейшла до армії Корони. У Смоленську в тамтешній церкві, яку збудовано за наказом Його Царської Величності, з великими почестями передано землі тіло нещодавно померлого від ран молодого принца Дармштадтського; стало достовірно відомо, що запорозьких козаків, що стали на службу Його Царської Величності, збільшилось до 20000 чоловік, і вони з наслідним принцом з 17000 чоловік, які сформувалися частково із старих полків, частково із наслідуваних команд, вирушили до московітської армії. Понад те, утворено 6 полків піхоти і 7 полків кінноти чисельністю 20000 чоловік, підпорядкованих генерал-фельдмаршалу-лейтенанту Гольцу з тим, щоб у середині березня нанести удар по армії Корони.

Віденський щоденник, № 585, 9 – 12 березня 1709.

З Польщі від 1 березня. Його Царська Величність мав відправити потужну команду до Курляндії. Його Королівська Величність шведів поки що знаходиться в Україні, а король Станіслав біля Заміжжя. Тим часом коронний гетьман зі своєю армією вирушив на Тарнов. Литовський гетьман має бажання зібрати армію під Луцьком.

Віденський щоденник, № 586, 13 – 15 березня 1709.

З Польщі від 4 березня. Коронний гетьман на цей раз знаходиться у Тарнові. Там він прийняв деяких персон із московітської армії і запевнив Його Царську Величність, що він ніяким чином не буде проводити переговорів із посланцями Станіслава. Воевода Київський вирушив до Дубно і встановив військовий податок для Волині і Подолії. Як тільки він вирушив у похід, прибули одразу 10 московітських полків (які вже наблизилась до Ройшлемберга), він отримав відомості, після яких негайно дав наказ знову повернутися до містечка Броди. Згадані московітські полки змушені були відповідно до повторного наказу Його Царської Величності прискорити марш до армії Корони, щоб далі спробувати провести битву з королем Станіславом і генералом Крассау. Між тим генерал Рибинський мав оточити місто Познань.

Віденський щоденник, № 587, 16 – 19 березня 1709.

З Польщі від 8 березня. Коронний гетьман провів у Тарнові велику військову раду з приводу наступного походу і видав після цього наказ, за яким армія Корони мала вирушити до Ярослава і там уступити в бій проти генерала Іффланда з 10 московітськими полками. Одночасно туди мали прямувати інші для того, щоб єдиним кулаком нанести удар королю Станіславу з генералом Крассау і спробувати оволодіти Хелмською областю. Оскільки обоз щодня зменшується, то більшість із них ходять туди-сюди до армії Корони. Сапіга внаслідок несприятливих обставин змушений радитися з королем Станіславом. До того ж він зібрав команду для від'їзду. У той же час московітський генерал Гольц уже досяг зі своїми людьми Києва. Для нього там підготовлено 4000 саней, щоб швидше доставити піхоту до Польщі. Із московітської армії стало відомо, що шведи знаходяться в оточенні і до них не можна доставити продовольство. Внаслідок цього вони щодня потерпають від його нестачі.

Віденський щоденник, № 588, 20 – 22 березня 1709.

З Польщі від 10 березня. З Тарново отримано достовірні відомості про те, що

московітський корпус під командуванням генерала Іффланда вже розташувався під Ярославом, однак інший [корпус] під командуванням генерал-фельдмаршала-лейтенанта Гольца повністю перебуває в поході для того, щоб наблизитися і виступити проти об'єднаної армії Корони; від коронного гетьмана також когось направлено з наказом старшому вахмістру, щоб він зустрів корпус під командуванням згаданого пана генерала вже через 3 тижні по той бік Полонії, і той уже знаходиться неподалеку від Дубно. Коронний гетьман рушив, так що він 6-го [березня] від згаданого Тарнова відійшов для того, щоб наблизитися до об'єднаної армії Корони (яка вже була повністю на марші до Ярослава) для того, щоб вступити в бій з московітським корпусом. Згаданий коронний гетьман перед своєю відправкою ще раз прийняв французького посланника Бонака і одержав послання від короля Станіслава і дав відповідь, що вони не прагнуть виступи далі до нього. На цей раз він не став далі продовжувати переговори для того, щоб вислухати деякі інші пропозиції. Між тим молодий палатин фон Рава від царської армії прибув до Тарнова, він описав жалюгідне становище королівської шведської армії, те, що понад 4000 шведів унаслідок поганого забезпечення під час сильних морозів замерзло.

Віденський щоденник. № 589 від 23 – 26 березня 1709.

З Польщі від 12 березня. Коронний гетьман з армією Корони вже минув Ярослав і досяг Перемишля для того, щоб зіткнутися з московітським допоміжним загоном, однак єпископ Зульма із-за спроб пристати на бік короля Станіслава дав відповідь, згідно з якою Познанський платинат направив до них шляхетних людей, однак нічого цього не було передбачено. Цей ландтаг відбувся від імені короля Станіслава. Згаданий коронний гетьман одержав листи із московітського табору, в яких запевнялося, що шведський генерал Реншильд помер від ран, отриманих під Веприком. Також Його Королівська Величність шведів сам влаштував напади на московітські пости, однак, утративши кілька вбитих, змушений був відступити, отримавши поранення.

Із Хелма повідомили, що король Станіслав з генералом Крассау та їхнім ополченням вирушив до Волині; однак обидва московітські генерали, Іффланд і Гольц, не дають їм спокою; між тим пан Гробивницький обійшов Ертеванд точно так, як і пан генерал Рабинський влаштував осаду Познані, так що шведи не мають ніякої можливості зібрати військовий збір.

Віденський щоденник, № 591, 30 березня – 2 квітня 1709.

Із Польщі від 20 березня. Коронний гетьман вже здійснив свій похід через Самбур і Тернопіль і вже мав зіткнення з 20000 московітів. Потім староста Самогітієна пан Огинський добився того, що вони на марші до Дубно зустріли кілька київських загонів і кілька з них ледь врятувались втечею, а 5 були оточені і повністю знищені. А шведський генерал Крассау, який хотів перешкодити зіткненню, при їхньому відступі відправив кілька команд валахів для того, щоб оволодіти добром коронного гетьмана і вцінт його потрощив. Після цього пан каштелян Київський Чермінський з 35 командами відступив назад і не тільки їм перешкодив, а й навіть залишені важкі вози відвів у небезпечне місце і завдяки цьому зміг уникнути небезпеки і вивести їх до Польщі, до команди генерала Рибинського. Із московітської армії стало відомо, що Його Королівської Величності шведів 4000 піхоти разом із прикриттям вирушили до Дніпра з тим, щоб спробувати у тому місці переправити всю шведську армію і відступити назад. Одразу ж Його Царська Величність відправив 1000 своїх кіннотників, які напали на тих 4000 чоловік і розбили, при цьому захопили 12 штук [зброї].

Віденський щоденник, № 592, 3 – 5 квітня 1709.

Із Польщі від 24 березня. Шведський генерал Крассау²¹ попав у небезпеку від коронного гетьмана, після якого він з 130 командами вступив у зіткнення з 20000 московітів під командуванням пана фельдмаршала Гольца і Іффланда, які при наближенні влаштували напад. Із московітської армії підтвердили смерть генерал-фельдмаршала Реншильда, а також знову підтвердилось, що Його Королівська Величність шведів при згаданому нападі на містечко Сорочинці отримав поранення. До того ж князь Меншиков при осаді Опушного з перевагою в 500 чоловік наніс цілковиту поразку коменданту підполковнику Врангелю і, крім того, багато інших офіцерів узяв у полон.

Віденський щоденник, № 593, 6 – 9 квітня 1709.

Із Польщі від 28 березня. Після того, як коронний гетьман вступив у сутичку з московітами, король Станіслав разом з генералом Крассау відійшов до Лемберга. Туди надійшли відомості із Москви про те, що там помер ув'язнений архієпископ Лемберга. Із Литви стало відомо, що там склалися несприятливі обставини для короля Станіслава і Сапіги із-за погано підготовлених палаток. Із Великої Польщі повідомили, що до пана генерала Рибинського, який тримається у закритій Познані, перейшли 350 лейб-гвардійців короля Станіслава.

Віденський щоденник, № 594, 10 – 12 квітня 1709.

Із Польщі від 2 квітня. Офіцер із полку коронного гетьмана доставив підтвердження, що зіткнення московітських і польських загонів за Тернополем уже відбулося. Генерал Крассау тепер знаходиться зі всіма своїми шведами в Романії, а король Станіслав у Цолькиєві, воєвода Київський і Шмігельський у Ярославі.

Віденський щоденник, № 595, 3 – 16 квітня 1709.

З Польщі від 8 квітня. Стало відомо, що король Станіслав у супроводі генерала Крассау, палатина Київського і Шмігельського вирушив на Дубно; обидва командувачі Корони Сенявський і Кермуцький вирушили назустріч для зіткнення з московітськими загонами під командуванням генерала-фельдмаршала барона Гольца; навіть велика вода не завадила в короткий термін прибути туди. Із України підтвердили, що там шведи досі оточені московітськими козаками і калмиками, якими все навколо знищено.

Віденський щоденник, № 596, 17 – 19 квітня 1709.

Із Польщі від 10 квітня. Лейб-полк короля Станіслава знаходиться у Ройшлемберзі, і те місто дуже обтяжене. Велика кількість поранених потребує лікування і суворі умови утримання солдат, вже 10000 воїнів змушені заплатити, а іншим 10000 воїнам короля Станіслава як найманцям повинні видати задаток. Понад цього шведський генерал Крассау, який до згаданого міста прибув разом з королівським принцом Костянтином, також потребує великої суми грошей. Із Сатанова повідомили, обидва коронні гетьмани знаходяться разом з палатином Мазовії коронним вахмістром Потоцьким та іншими офіцерами армії Корони. Князь Голіцин стоїть біля Помецька з 10 полками з наміром прорватися до Ройшлемберга. Водночас із обох місць Ройшлемберга і Сатанова надійшли листи, в яких повідомляється про те, що відбувся бій між московітами і шведами. Спостерігаємо те, що там відбувається.

Віденський щоденник, № 597, 20 – 23 квітня 1709.

Із Польщі від 15 квітня. Ракоці зараз відправив емісарів до Оттоманської Порти, а також до двору Його Царської Величності, однак перші з них мали поганий прийом. Між тим є завіряння в тому, що жоден французький офіцер більше не буде служити у заколотників. Їхній король дав знати, що у майбутньому може бути укладений генеральний мир. Нещодавно згадані заколотники, як вони говорять, спілкувалися з королем у Франції, понад усього французи дуже засмучені, оскільки там їх багато порубано шаблями.

Віденський щоденник, № 598, 24 – 26 квітня 1709.

Із Польщі від 20 квітня. Безпритульні шведські й станіславські групи відійшли на кілька миль назад від Вісли до Кракова і від того там усі дороги стали небезпечними. В оточеному місті очікують найближчим часом пана Тарло зі станіславською осадою. Однак король Станіслав повинен зі своїми шведами піти від Вахнімеца до Бремена для того, щоб повністю оволодіти добром коронного гетьмана. Також стало відомо, що шведська осада Познані і Ельбінгена відведена для того, щоб піти на Ригу. Однак шведський генерал Крассау передбачає марш на Варшаву для того, щоб виручити Рибинського, який вступив у зіткнення з Литовським прискарбієм і каштеляном Києва.

1. Мацьків Т. Гетьман Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 -1709. Додатки. – Мюнхен, 1988. – С. 86

2. Станіслав Лещинський (1677–1766) – польський король у 1704–1712 рр.

3. Левенгаупт Адам Людвіг (1659–1719), шведський граф, генерал-лейтенант інфантерії (1706) у 1708 році зі своїм корпусом мав йти на з'єднання з армією Карла XII біля Могильова й доставити великі запаси продовольства, зброї та амуніції. 28 вересня (9 жовтня) потерпів поразку у битві під Лісною.

4. Штакельберг Бернд Отто (1662 – 1734), шведський генерал-майор, попав у полон під Полтавою.

5. Шереметьєв Б. П. – генерал-фельдмаршал, головнокомандувач російської армії.

6. Барон Генріх фон дер Гольц (1648–1725) – генерал-фельдмаршал-лейтенант армії Петра I. У грудні 1708 року був направлений на чолі окремого корпусу для підтримки дій проти прихильників Станіслава Лещинського.

7. Каштелян (пол. kasztelan) або кастелян (від лат. castellanus) – у Речі Посполитій службова особа, яку призначав король або князь для управління «городом» (замком) та навколишньою місцевістю.

8. Назва Лемберга.

9. Адам-Миколай Сенявський (1666 – 1726) – польський магнат, державний діяч Речі Посполитої, коронний гетьман з 1702, великий коронний гетьман з 1706, краківський каштелян з 1710. Противник короля Станіслава Лещинського.

10. Інтерпретація події за повідомленнями російської штаб-квартири.

11. Інтерпретація події за повідомленнями російської штаб-квартири.

12. Жан-Луї де Бонак – французький посол у Швеції та Польщі.

13. В оригіналі: Stepta.

14. Барон Карл Евальд Ренне (1663–1716) – російський генерал від кавалерії.

15. Іффланд.

16. Гессен-Дармштадтський принц Фрідріх народився 1677 року. Розпочинав службу церковним каноніком. Пізніше залишив духовну кар'єру і перейшов на службу до російського царя у чині генерал-лейтенанта. 28 вересня у битві під Лісною був тяжко поранений і невдовзі, 13 жовтня, помер.

17. Нижчий військовий чин, прапорщик.

18. Насправді шведи заздалегідь покинули місто, росіяни грабували, палили житла місцевих мешканців.

19. Граф Карл Густав Реншильд (1651–1722) – шведський граф, за свої заслуги у 1705 році був призначений королівським радником і отримав звання фельдмаршала Швеції, командував кавалерією. Брав участь у Північній війні. На початку липня 1708 року наніс сильний удар по корпусу Репніна поблизу Головчина й оволодів Могилевом. У битві під Полтавою командував шведською армією замість пораненого короля й попав у полон.

20. Феєренц II Раакоці (1676 – 1735) – князь Трансильванії, керівник антигабсбурзької національно-визвольної війни угорців 1703 – 1711 років.

21. Ернст Дитлев фон Крассау (1660 – 1714) шведський генерал, у 1707 році Карл XII пожалував йому баронське достоїнство, за часів походу Карла XII його було залишено у Польщі командувати окремим корпусом для підтримки Станіслава Лещинського.

On the basis of translated messages of the newspaper «Wienerisches Diarium», 1708-1709, the events of the Northern War occurred in Ukraine are described. The figure of hetman Ivan Mazepa takes the central place in the published documents, comments and analytical materials to them. The publication of documents enables to enrich the source base for the study of events and processes that took place in Ukraine in the beginning of the 17th-18th centuries.